

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНОВИЧА

Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності В.А. Стефановича. Відновлено і уточнено основні періоди біографії знаного археолога, музеєзнавця, краєзнавця. Висвітлюються уманські сторінки життя Василя Стефановича, наголошується на його постійній співпраці з Уманським краєзнавчим музеєм. Окрема увага автора приділена написанню праці «Археологічні пам'ятки Уманщини». Як висновок, автор вказує, що протягом всього життя В. Стефанович займався пам'яткоохоронною справою, ґрунтовним вивченням археологічних багатств Черкащини. Результатом його багаторічної роботи стали науково цінні праці, що дають можливість глибше вивчити історію краю.

Ключові слова: *В.А. Стефанович, археологія, краєзнавство, Уманський краєзнавчий музей, пам'яткоохоронна діяльність, археологічна пам'ятка, пам'ятка історії та культури.*

Цього року виповнюється 130 років з дня народження Василя Автономовича Стефановича – знаного археолога, музеєзнавця, краєзнавця, дослідника історії Уманщини.

Як зазначає краєзнавець Людмила Смілянець: «Його життя – приклад того, як дитяча мрія може стати реальністю. Василь Стефанович – це наш український Генріх Шліман, а його Троя – це минуле Уманщини. Подібно до першовідкривача гомерівської Трої, Василь Стефанович проміняв професію економіста на мрію свого дитинства – археологію» [16].

До цього часу так і немає окремого дослідження присвяченого основним віхам життя та діяльності В. А. Стефановича. Здебільшого вся інформація про

цю особистість міститься у газетних статтях та в архівних справах. Так, можна виокремити статі Гарбузової Л. [2-3] та Смілянець Л. [16-18]. Згадується також робота Василя Стефановича в Уманському краєзнавчому музеї в працях Ольги Барвінок [1, 14].

Народився Василь Автономович в сім'ї священника 12 (25) квітня 1887 р. в с. Вечірки на Полтавщині [8, арк.51]. Рід Стефановичів відомий ще з часів Петра I, саме тоді у с. Вечірках поселився засновник роду – Стефан Нисходовський. Чомусь дуже мало відомостей є про дитячі роки Стефановича, відомо лишень, що ще в дитячі роки Василь цікавився археологією, про що свідчить створення ним удома невеличкого музею, в якому, серед інших експонатів, була й мамонтова кістка.

Незважаючи на таке зацікавлення, вищу освіту Василь Стефанович здобув у Київському комерційному інституті на економічному факультеті. Але це не завадило вже у студентські роки втілювати свої дитячі мрії та пов'язати своє життя з археологією. Перший археологічний досвід було здобуто в Київському історичному товаристві охорони пам'яток історії та старовини [19].

За дорученням Товариства В. Стефанович обстежував будівельні роботи на території старого Києва (місто Володимира і місто Ярослава) [15]. У 1913 р. археологу було доручено провести розкопки фундаменту Батиєвих воріт в м. Києві на спуску Володимирської вулиці на Поділ. Тоді ж Стефанович брав участь у дослідженні слов'янських могил у Проневському лісі.

З 1918 р. Василь Стефанович пов'язаний з м. Умань, у зв'язку з призначенням його на посаду податкового інспектора Уманського повіту [11, арк.36]. Специфіка його роботи (часті відрядження) дозволила брати активну участь у створенні краєзнавчого музею, поповненні фондів археологічними та етнографічними матеріалами, які він збирав саме під час службових поїздок у села Уманського повіту. У 1930-х роках Василь Автономович продовжує збирати археологічні пам'ятки і працює податковим інспектором в Старобельському, Фастівському, Київському окрфінвідділах.

В роки Другої Світової війни, 19 серпня 1942 р. загинув у Смоленській області єдиний син Стефановича Микола, а в 1944 році померла його дружина [3, с. 15-16]. Згадуючи той час, В. Стефанович писав: «...В душі поселився смуток та відчай, а єдиною розрадою була робота в музеї». Тому він повністю присвячує себе археологічним дослідженням, краєзнавству, пам'яткоохоронній справі, проводить роботу по відновленню фондів музею, оскільки експозиція в повоєнний час складалася в основному з плакатів і уламків пам'яток [17].

У 1943 році Василь Стефанович став науковим співробітником уманського музею. Одночасно він читав лекції про необхідність збереження пам'яток, за власні кошти проводив археологічні розвідки. З 1 жовтня 1948 р. і до виходу на пенсію у жовтні 1956 р. Василь Автономович працював завідувачем фондами Уманського краєзнавчого музею. За час своєї роботи на цій посаді він систематизував археологічний матеріал, наявний у фондах, класифікувавши його за географічним та хронологічним принципами.

У 1948 році сталася значна для Уманського музею подія (але не без прикрас). Він отримав з Німеччини 15 ящиків із поверненими експонатами. В актах прийому вказана лише вартість, а переліку і кількості експонатів у ящиках не було. З цього фактично почалася нова післявоєнна історія фондового зібрання Уманського краєзнавчого музею з якою був пов'язаний В.Стефанович.

В Уманський краєзнавчий музей Василь Автономович на 1 квітня 1969 року по 180 актам передав 500 пам'яток, також зі своєї колекції передав музею церковну книгу 16-17 ст. [10, арк. 2]. В. А. Стефанович, виходячи з потреб і можливостей музею, запропонував три напрямки його діяльності: історія, краєзнавство і природознавство [1, с. 9].

Разом з позаштатним працівником музею Н.Євстроповим, В.Стефанович за результатами щорічних розкопок і за попередніми даними склали першу археологічну карту Уманщини. Працівники музею науково опрацювали скарб римських динаріїв, який зберігався у фондах, і результати свого дослідження опублікували в журналі «Советская археология». Систематично в газетах «Черкаська правда», «Уманська зоря», «Прапор комунізму» та інших

друкувалися статті наукових співробітників музею. Новим у роботі музею стало те, що на радіо почали вести цикл бесід з історії Уманщини [1, с. 11].

За час 60-річної роботи Стефанович передав музею 672 експонати, побував у більш ніж 200 селах, виявив 54 поселення трипільської культури і 72 - черняхівської.

Певну роль відіграв Василь Автономович і в створенні музею Уманського національного університету садівництва. Саме з подачі працівників краєзнавчого музею в інституті закипіла активна робота зі створення музею, поштовхом до якої став візит до ректора тоді ще сільськогосподарського інституту професора Миколи Ілліча Делеменчука Василя Стефановича. Василь Автономович показав низку документів і запропонував свою допомогу у створенні музею. Пропозиція була підтримана. Розгорнулась велика пошукова робота щодо збору документів: друкованих видань, фотографій, речових експонатів та підготовки приміщення, оснащеного відповідним музейним інвентарем.

На основі результатів власних археологічних досліджень та вже існуючих відомостей Василь Автономович починає створювати збірник «Археологічна карта Уманщини». В 1957 р. цей збірник було надруковано, але вже в 1960 р. виникла необхідність у суттєвому його доповненні новими даними. Також було змінено принцип систематизації матеріалу – не по басейнах річок, а по районах. В цьому ж році працю було передруковано і змінено назву на «Археологічні пам'ятки Уманщини» [10, арк. 7].

З 1963 р. співавтором збірнику стає Ольга Петрівна Діденко. У одному з листів до неї Василь Автономович писав: «А що буде далі, хто буде продовжувати справи вивчення археологічних пам'ятників (тоді, коли вони на очах нищаться. Вам відомо, значна частина їх вже загинула). Чи можна погодитися, що ця робота припиниться. Ні, це не може бути. Робота ця повинна продовжуватися... О. П. мені здається, що ця «естафета» ... повинна бути передана Вам і тільки Вам» [5, арк. 22]. О. Діденко і стала співавтором за умови, що вона підготує продовжувача цієї справи. Результатом їхньої праці

став двотомний збірник «Археологічні пам'ятки Уманщини», де у першому томі дано стислий опис археологічних пам'яток по 311 селах Уманщини в історичних межах, а у другому - по 154 селах.

Праця була високо оцінена Д. Телегіним, який у своєму відгуку на неї написав: «Книга містить в більшості своїй оригінальні відомості, про які тут йдеться вперше і тому вона є важливим першоджерелом з археології Черкащини. Матеріали книги можуть бути широко використані для наукової роботи фахівців-археологів ... Хотілося б мати подібні збірники з археології у всіх музеях України» [10, арк. 113].

В 2006 році цю працю було видруковано під назвою «Збірник археологічних пам'яток Уманщини» за авторства О.П. Діденко, В.А. Стефановича, Б.Д. Черномаза, обсягом 343 сторінки [12].

Ще одним суттєвим напрямком діяльності Василя Автономовича була пам'яткоохоронна діяльність. Як приклад, можна навести збереження Василем Автономовичем дерев'яної церкви в с. Зарубинці, збудованої в 1744 р. Церква в радянські часи слугувала складським колгоспним приміщенням. Під час паспортизації 1964 р. її було взято на облік, але в 1966 р. зникла загроза того, що церква буде розібрана. Дізнавшись про це, Василь Стефанович одразу звернувся з проханням зберегти унікальну споруду до обласного управління культури, Інститут архітектури, Черкаського обласного товариства охорони пам'яток історії та культури [6, арк. 97]. Проте відповідь останнього була вражаючою: «эта церковь не представляет собой ценности, ни как архитектурный, ни как исторический памятник» [7, арк. 54].

Краєзнавець не залишив спроби врятувати церкву. У 1972 р. він домовився про перевезення церкви [9, арк. 66], До цього часу вона стоїть у центрі експозиційної зони «Середня Наддніпрянина» у Музеї народної архітектури та побуту України, що розташований в с. Пирогове.

Займався Василь Стефанович також і збереженням архітектурних пам'яток в м.Умань. У 1966 р. виникло питання про необхідність розширення території заводу «Мегомметр» за рахунок прилеглої території міського ринку

(історична частина міста Умань). Саме тут розташована єдина пам'ятка архітектури XVIII ст. - ратуша. В. Стефанович не міг стояти осторонь цього. Разом із Н. Суровцовою, О. Діденко, Л. Лебідь він вимагає збереження пам'ятки, посилаючись на висновки комісії про те, що ратуша є єдиною в Україні. Внаслідок клопотання Держбуд УРСР переглянув питання і визнав попереднє рішення недоцільним [7, арк. 16].

Розвідки, які щорічно проводив В. Стефанович, показували масове знищення курганів, городищ, поселень тощо. Не бажаючи миритись з таким становищем, краєзнавець звернувся до Інституту археології АН УРСР із доповідними записками та листами, пропонуючи провести інвентаризацію археологічних пам'яток. Як результат, відповідно до постанов Ради міністрів УРСР та СРСР у 1963-1964 рр. було здійснено паспортизацію пам'яток історії, археології, архітектури і мистецтва [10, арк. 4]. Василь Автономович і тут не стояв осторонь: на громадських засадах готував матеріали необхідні для оформлення паспортів, читав лекції головам сільської ради і завідуючим клубами, залучаючи їх до збирання відомостей [11, арк. 26].

В ході паспортизації було складено більше 400 паспортів, але через значні порушення, на Уманщині (в її історичних межах) не було паспортизовано жодної пам'ятки. У листі до М. Пономаренка В. Стефанович писав: «Все робилось, аби не брати кургани на облік, представники області їздили по районам і об'являли: кургани паспортизувати не треба. Облвиконком затвердив по області 178 археологічних пам'ятників. Цього я не міг витримати [8, арк. 49]. Загалом не було проведено паспортизацію і в інших районах.

В. Стефановичи послав скаргу у Раду міністрів з вимогою провести додаткову паспортизацію, яку і було здійснено у 1966 р. Через рік археолог провів обстеження у селах Юрківка, Городниця, Гереженівка, Гродзево, Ропотуха та інших, щоб перевірити як проходить паспортизація. Стефановичем було встановлено, що знищення продовжується такими ж темпами, як і до паспортизації. Основною причиною такого становища була сільськогосподарська - державний план був зазвичай відведений і на площу на

якій знаходились кургани [6, арк. 10]. Краєзнавець звернувся до прокуратури Уманського району, вимагаючи вжити заходів для припинення руйнування пам'яток. Чи відреагувала якимось чином на цей запит прокуратура не відомо.

Побачивши неефективність таких заходів, В. Стефанович вирішує боротись проти зникнення археологічних пам'яток по іншому. В 1973 р. він пише лист в Черкаське обласне управління культури, в якому пропонує встановити охоронні знаки на археологічних пам'ятках (це мали бути залізобетонні стели довжиною 1,75 м із держзнаком, при цьому 0,75 м мало бути закопано у землі). Відповідь управління була схвальною, питання мало бути вирішене не пізніше першого кварталу 1974 року [10, арк. 60]. Але проект Василя Автономовича так і не був реалізований в життя.

Попри все, В. Стефанович до останніх днів продовжував займатися археологічними дослідженнями, пам'яткоохоронною справою. Під час перебування у будинку-інтернаті м. Сміла створив збірник «Археологічні пам'ятки Смілянщини і Канівщини». А після переїзду в 1977 р. у Черкаси почав готувати такий же збірник по Чигиринському та Кам'янському районах. У Черкасах Василь Автономович і помер 25 листопада 1984 р. Похований у м. Черкаси на кладовищі №. 2 на вул. Одеській.

Таким чином, протягом всього життя В. Стефанович займався пам'яткоохоронною справою, ґрунтовним вивченням археологічних багатств Черкащини. Результатом багаторічної роботи стали науково цінні праці, що дають можливість глибше вивчити історію краю.

У листі до Стефановича відомий краєзнавець Михайло Пономаренко досить влучно охарактеризував цю людину «Ваше життя – чудовий подвиг в ім'я рідного краю, Батьківщини» [18].

До 130-річчя з дня народження Василя Автономовича Стефановича було відкрито виставку в Черкаському обласному краєзнавчому музеї. На виставці представлені особисті речі, фотографії, наукові праці, книги його авторства. Серед матеріалів – унікальний експонат: лист, написаний власноруч Василем Стефановичем до Ольги Петрівни Діденко з пропозицією спільної роботи (про

що йшлося вище). 25 квітня 2017 року в м. Умань відбулося відкриття меморіальної дошки на будинку де проживав Василь Автономович за для вшанування його пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінок О.В. Уманський краєзнавчий музей у контексті змін ідеологічних концепцій українського музейництва (1930 - 1950 рр.) / О.В.Барвінок // Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи: кол.монографія / за ред. Р.Димчика, І.Кривошеї, Н.Моравця. - Умань-Познань-Ченстохова: ФОП Жовтий О.О., 2016. - 286 с. - Серія «Польсько-український науковий діалог в Умані». - Вип.3. - С.273-284.
2. Гарбузова Л. Невтомний дослідник археологічних багатств Уманщини: [про засновника Уманського краєзнавчого музею В. А. Стефановича] / Л. Гарбузова // Ильчевец. – 2007. – 3 червня. – С. 11.
3. Гарбузова Л. Стефанович В. А. - невтомний дослідник археологічних багатств Уманщини // Вісник археологічного товариства № 3. Випуск кафедри всесвітньої історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. - Умань: УДПУ, 2005. - С. 15–16. **1**
4. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО), ф. Р-5586, оп. 1, спр 1, 60 арк. **2**
5. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр 10, 142 арк. **3**
6. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр 14, 111 арк. **4**
7. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр 16, 99 арк. **5**
8. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр 18, 93 арк. **6**
9. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр 19, 99 арк. **7**
10. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр 21, 143 арк. **8**
11. ДАЧО, ф. Р-5586, оп. 1, спр. 22, 115 арк. **9**

12. Діденко О. П., Стефанович В.А., Черномаз Б.Д. Збірник археологічних пам'яток Уманщини. / О.П. Діденко, В.А. Стефанович, Б.Д. Черномаз. - Том 1. - Умань, 2006. - 343 с. 10
13. Клименко Т.А. Пам'яткоохоронна робота на Черкащині в 1920-х роках / Т.А. Клименко // Краєзнавство Черкащини. Збірник. - Черкаси: «Ваш Дім», 2005. - № 8. - С. 150. 11
14. Кривошея І.І., Барвінок (Прилуцька) О.В. Нарис історії Уманського краєзнавчого музею. - Умань: РВЦ «Софія», 2008. - 56 с.
15. Одокієнко Л. Охоронець народної пам'яті / Л. Одокієнко // Черкаський край. - 2000. - 17 травня. 12
16. Смілянець Л. Життя, віддане археології: 25 квітня виповнюється 120 років з дня народження Василя Автономовича Стефановича – археолога, краєзнавця / Л. Смілянець // Уманська зоря. – 2007. – 25 квітня.
17. Смілянець Л. Оборонець українських скарбів василь Стефанович // режим доступу <https://parafia.org.ua/person/stefanovych-vasyl/>
18. Смілянець Л. Уманський Генріх Шліман // режим доступу <https://parafia.org.ua/biblioteka/kultura/umanskyj-henrih-shliman/>

Лисовская О.В. Памяткоохранная деятельность Василия Стефановича.

Статья посвящена исследованию жизни и деятельности В.А. Стефановича. Восстановлены и уточнены основные периоды биографии известного археолога, музейоведа, краеведа. Освещаются уманские страницы жизни Василия Стефановича, отмечается его постоянное сотрудничество с Уманским краеведческим музеем. Особое внимание автора уделено написанию труда «Археологические памятники Уманщины». Как вывод, автор указывает, что в течение всей жизни В. Стефанович занимался памяткоохранной деятельностью, основательным изучением археологических богатств Черкащины. Результатом его многолетней работы стали научно ценные труды, которые дают возможность глубже изучить историю края.

Ключевые слова: В.А. Стефанович, археология, краеведение, Уманский краеведческий музей, памятноохранная деятельность, археологическая памятка, памятка истории и культуры.

Lisovska O.V. Vasyl Stefanovych's activity dealing with monument preserving.

The article is devoted to the investigation of Vasyl Stefanovych's life and work. The main periods in the life of the famous archaeologist, expert in museology, local historian are highlighted and specified. The article deals with the definite period of Vasyl Stefanovych's life spent in Uman city; his constant collaboration with the local museum of regional ethnography is emphasized. Special attention is given to the writing of the work «Archaeological monuments in Uman region». As the conclusion the author of the article points out that during all his life Vasyl Stefanovych's work was connected with preservation of monuments to the past and thorough studies of the archaeological wealth in Cherkasy region. His activities during many years resulted in valuable scientific works enabling the researchers explore further the history of the region.

Key words: *Vasyl Stefanovych, archeology, regional history, Uman Museum of Regional Ethnography, activity dealing with monument preserving, archeological monument, historical and cultural monument.*